

DE ACCOUNTANTSVERKLARING BIJ HET JAARVERSLAG
VAN DE IN INDONESIA WERKZAME ONDERNEMINGEN, SINDS 1957

door Drs. L. J. M. Roozen

De twijfel, welke Frielink heeft gezaaid ¹⁾ aangaande de juistheid van het door de C.A.B. gegeven advies over bovenvermeld onderwerp ²⁾, is gevolgd door het requisitoir van Bos, gesecondeerd door Vecht, over Frielink's standpunt ³⁾, zodat het moge schijnen, alsof het evenwicht en de discipline in de gelederen is hersteld.

Dit aan te nemen is het koesteren van een illussie: de C.A.B.-formule blijft èn door zijn contradictie èn door zijn onvoldoende theoretische fundering, een onverteerbare oplossing, zodat een hernieuwde bezinning op het vraagstuk gewenst is.

Het feit, dat de opposanten elkaar, met het Reglement van Arbeid in de hand, verwijten maken van dezelfde aard en omgekeerd voor het staven van hun eigen mening kracht zoeken in ditzelfde reglement, moge op zijn minst een aanwijzing zijn, dat voor de oplossing van het vraagstuk moet worden gezocht naar een ander en ruimer kader dan de in de reglementen vastgelegde voorschriften.

Wanneer Bos betoogt, dat een norm slechts is bedoeld als een richtsnoer, met behulp waarvan wij in de verscheidenheid van de praktijk trachten koers te houden, heeft hij daarin ongetwijfeld gelijk, maar het is hem niet geoorloofd, met deze stelling het betoog van Frielink te ondergraven, om vervolgens de C.A.B. bij te vallen met argumenten van eveneens dogmatisch karakter:

„Een verklaring omtrent de jaarrekening heeft *nu eenmaal* een vaststaande inhoud, waaraan men niet kan voorbijgaan ⁴⁾, en:

De formulering van collega Frielink gaat voorbij aan het *feit*, dat de goedkeurende verklaring bij *een* jaarrekening los van de gekozen formulering een vaststaande inhoud heeft verkregen ⁵⁾”.

Van hem, die een open oog blijkt te hebben voor het gevaar van „zuiver formalisme”⁴⁾, mag men in de eerste plaats verwachten, dat hij zich afvraagt, òf de verklaring bij de jaarrekening van de in Indonesië werkzame maatschappijen, sinds 1957 nog wel de voordien vaststaande inhoud heeft resp. òf de feitelijke, zeer uitzonderlijke situatie geen aanleiding mag en moet geven, om door een bepaalde formulering van de verklaring te wijzen op de nieuwe inhoud van de functie.

Zijdelings stip ik aan, dat Bos nog op een andere plaats aan Frielink (weliswaar terecht) een onjuiste denkwijze verwijt, nl. een verkeerd toegepaste analogie ⁴⁾, maar dat hij zich in ander verband zèlf niet bewust schijnt te zijn van dat „gevaarlijk werk”:

„*Zomin* als de accountant een goedkeurende verklaring kan geven bij een jaarrekening die hij *niet juist* vindt . . . . . *zomin* kan m.i. een accountant als hij . . . . . *geen oordeel* heeft, een goedkeurende verklaring afgeven (enz)”.

1) M.A.B. 1959 no. 9

2) De Accountant, 65e jg. no. 7

3) M.A.B. 1960 no. 5

4) t.a.p. blz. 204

5) t.a.p. blz. 205

Het is toch zonneklaar, dat een goedkeurende verklaring in het eerste geval eenvoudig een onwaarheid zou zijn, terwijl het tweede geval juist slaat op de problematiek die op te lossen was.

In plaats van elkaar met onze wetsrollen om de oren te slaan, doen wij er verstandig aan, deze voorlopig op te bergen en ons eerst opnieuw te bezinnen op de grondgedachten van de leer van het gewekte vertrouwen, in het bijzonder de grondgedachte die *voor de normale situatie* voert tot de in het reglement ter zake vervatte voorschriften.

Want beziet men deze voorschriften *naar de letter* (in het bijzonder de art. 9, 11, 12, 14 en 16 R.v.A.) dan bieden zij - voor wie daarnaar zoekt - stof genoeg voor critiek op welke redactie van een beperkte verklaring (bij een jaarrekening) dan ook. Anders dan Frielink ⁶⁾ ben ik bijv. van oordeel, dat met de door de C.A.B. gegeven oplossing bepaald niet aan de letter van het R.v.A. is voldaan. Daarentegen kan men Frielink bijvallen in zijn eis, dat aan de *strekking* van het R.v.A. moet zijn voldaan, hetgeen moet voeren tot een *interpretatie* van dit reglement, òf desnoods, zo de letter van de voorschriften de vereiste interpretatie in de weg staat, tot een wijziging van het reglement.

Hoe dicht nadert deze opvatting ook die van Bos als hij erop wijst dat „een norm geen dogma is” doch slechts een richtsnoer en hoe kan men zich erover verbazen, dat beide schrijvers zo dicht aan een logische aanpak van het vraagstuk zijn voorbijgelopen!

Bezien wij nu de gedachtengang van de C.A.B., zonder ons voorlopig iets aan te trekken van de voorschriften van het R.v.A.

En houden wij uitsluitend het geval voor ogen, dat het belang in Indonesië relatief zó groot is, dat een voorbehoud met betrekking hiertoe, in normale omstandigheden de strekking van de verklaring teniet zou doen. Want alleen in dit geval doet ons probleem zich in werkelijkheid voor.

Reeds aanstonds moeten wij de aandacht vestigen op een ontsporing in het betoog van de C.A.B. Het volgehouden verzet van één der leden van de commissie (aan wie ik hierbij hulde breng) heeft niet kunnen voorkomen de uitspraak, dat een voorbehoud bij de goedkeurende verklaring t.a.v. een jaarrekening niet noodzakelijk is, wanneer het belang ten aanzien waarvan de accountant geen zekerheid heeft kunnen verkrijgen, weliswaar groot is doch geheel of nagenoeg geheel is afgeschreven dan wel daartegenover tot gelijk of nagenoeg gelijk bedrag een voorziening is gevormd.

Uit de redenering van de C.A.B. moet zelfs worden afgeleid, dat zij deze uitspraak in het algemeen van toepassing acht, derhalve ook voor *normale* omstandigheden, want volgens de C.A.B. kan nu een goedkeurende verklaring wor-

---

⁶⁾ t.a.p. blz. 400

den gegeven en vervalt het gehele probleem, *zoals dat het geval is* wanneer het belang in Indonesië relatief gering is.¹²⁾

Wij verkeren in het onzekere omtrent de motivering van dit standpunt. Vermoedelijk berust het op de verkeerde interpretatie van het zgn. goed koopmansgebruik, die interpretatie nl. waarbij de nadruk meer valt op „gebruik” in de zin van gewoonte (i.p.v. methode) dan op „goed” en waarbij de geroemde „voorzichtigheid” van de koopman leidt tot de eenzijdige eis, dat de jaarrekening niet een te *gunstig* beeld mag geven. Men mag hierbij de vraag stellen, of de afschrijving resp. de voorziening iets verandert aan het feit, dat bestuurders en accountant in volkomen onzekerheid verkeren over het Indonesisch vermogen (en over de Indonesische winst). En of de *hier* door de C.A.B. toegelaten goedkeurende verklaring voor de aandeelhouder realiter enige meerdere zekerheid verschaft t.a.v. de vraag wat zijn bezit nu waard is! Anders gezegd: is op de afschrijving resp. de voorziening niet precies hetzelfde van toepassing, nl. dat voor de waardering van ook deze posten elke maatstaf of richtsnoer ontbreekt? De uitspraak van de C.A.B. heeft de gevaarlijke *algemene* strekking, dat een accountant zich van het bestaan en de waarde van enig actief niet behoeft te vergewissen wanneer de netto-balanswaarde (na afschrijving resp. voorziening) nihil of nagenoeg nihil is.

Opmerkelijk is, dat de C.A.B. in dit verband alleen spreekt over de balans en niet tevens over de winst- en verliesrekening. Maar hier werpt een andere m.i. foutieve uitwerking van de C.A.B. haar schaduw vooruit: met betrekking tot de winst- en verliesrekening laat de C.A.B. de accountant mir nichts dir nichts in zijn verklaring beweren, dat *de* winst- en verliesrekening uitsluitend betrekking *heeft* op het beheer buiten Indonesië. Alsof *dit* de winst- en verliesrekening is waarom wet en statuten vragen! Alsof het in feite niet zou gaan om de jaarrekening van de *gehele* onderneming, en alsof de bestuurders het niet zèlf in de eerste plaats nodig hebben geacht mede verantwoording af te leggen zowel over het vermogen als de baten en lasten in Indonesië, ook al geschiedt die verantwoording met de negatieve mededeling, dat zij wegens omstandigheden van force majeure daaromtrent in volkomen onwetenschap verkeren; en alsof het R.v.A. niet uitdrukkelijk zegt, dat de goedkeurende verklaring bij de jaarrekening omvat de balans, de winst- en verliesrekening en de *toelichting* (art. 16 lid 1). In het jaarverslag maart-augustus 1951 schreef de C.A.B. zelf: „Trouwens, in wezen is er toch slechts één jaarrekening en deze eenheid is niet op kunstmatige wijze te verbreken”⁷⁾.

De C.A.B. stelt daarentegen thans uitdrukkelijk, dat „de jaarrekening is te zien als een verantwoording, die het beheer buiten Indonesië betreft, doch (zo vervolgt de C.A.B. doodleuk) dit neemt niet weg dat tot het actief van *de* onderneming ook behoort een belang in Indonesië, welk actief in vele gevallen van grote betekenis bij de beoordeling van *de* vermogenspositie zal zijn”. Ziehier weer één van de typische tegenspraken in dit C.A.B.-advies.

Ware het boekhoudkundig mogelijk geweest, de balanspost betreffende het Indonesische belang geheel weg te werken, ik maak mij sterk, dat de C.A.B. zou hebben geadviseerd ook met betrekking tot de balans te stellen, dat zij alleen betrekking „heeft” op het vermogen buiten Indonesië. In de plaats daarvan komt

---

⁷⁾ De Accountant 58e jg. no. 3

nu de uitspraak, dat bij volledige of nagenoeg volledige afschrijving of voorziening een goedkeurende verklaring zonder meer, mag worden verstrekt.

Ook bij verdere analyse van het C.A.B.-advies kan men niet anders besluiten, dan dat het vol ongerijmdheden zit, waarvan de belangrijkste blijft de contradictie waarop Frielink reeds wees en welke deze schrijver zo scherp naar voren bracht, dat ik niet zou weten wat daar nog aan ware toe te voegen.

Of het zou moeten zijn een uiting van verbazing over het feit, dat de C.A.B., die in het verleden het afgeven van een niet-goedkeurende verklaring bij een jaarrekening in het algemeen verwierp, doch haar bij de toen heersende situatie in Indonesië (tijdens en na de tweede wereldoorlog tot circa 1951), zonder andere motivering dan van uit de schildering der omstandigheden d.w.z. zonder uiting te geven aan principiële overwegingen, aanbeval ⁸⁾, het thans voor mogelijk houdt, dat een verklaring wordt afgegeven, die *zowel* een goedkeuring („ik heb akkoord bevonden”) als een niet-goedkeuring („dit is geen goedkeurende verklaring”) bevat ⁹⁾.

Wat betekent overigens de uitdrukkelijke mededeling van een accountant bij een jaarrekening, dat (en eventueel waarom) hij geen goedkeurende verklaring kan geven? Wat heeft zij voor zin? *Waarom zich dan niet van elke mededeling (in dit opzicht) onthouden?* Ik heb reeds vroeger betoogd ¹⁰⁾, dat zulk een mededeling bij een jaarrekening alleen een *afkeurend* oordeel of liever een ondeugdelijkheidsverklaring ⁹⁾ (derhalve een accountantsverklaring ¹¹⁾) is en ik kan dus, met Frielink, het door de C.A.B. thans gemaakte en door Bos verdedigde onderscheid tussen een „mededeling” en een verklaring, niet volgen.

Hoezeer deze ongerijmdheden wijzen op de onjuistheid van het C.A.B.-standpunt in zijn geheel, niettemin moet nog besproken worden, waarop de formule van de C.A.B., die m.i. een afwijking is van de letter van het R.v.A. (de C.A.B. zelf spreekt zich daarover niet met zoveel woorden uit), ten slotte theoretisch steunt.

Ik wil dit steunpunt aanwijzen om het vervolgens te verwerpen en mijn betoog afsluiten met een ander theoretisch fundament, dat praktisch voert tot de door Frielink gegeven oplossing.

---

⁸⁾ De Accountant 60e jg. no. 5 blz. 72 e.v.

Idem 62e jg. no. 2 blz. 67 e.v.

^{9a)} Van een consequent standpunt kan men dus (in tegenstelling tot Bos, t.a.p. blz. 203) moeilijk spreken. Hoogstens kan men zeggen, dat in haar eerste adviezen waarin zonder theoretische grondslag de niet-goedkeurende verklaring, als uitzondering op de regel, wordt aanbevolen, de C.A.B. de weg heeft gekozen, welke ten slotte wel moest leiden tot steeds groter tegenspraak.

^{b)} Wij moeten vrezen en veelal constateren, dat de leek, voor wie de „goedkeurende” verklaring bedoeld is, haar naar de letter opvat als een (advies tot) goedkeuring van het bestuursbeleid (hetwelk décharge behoeft), terwijl het in werkelijkheid gaat om een verificatie, een *deugdelijkheidsverklaring* met betrekking tot het beeld dat de jaarrekening geeft aan degenen, die de gang van zaken willen beoordelen en in het bijzonder aan hen, die belast zijn met het toezicht op het bestuur (commissarissen) en met de décharge van het beleid (aandeelhouders). Heeft dit misverstand nu de C.A.B., draagster van het vaandel der onvervalste beroepsuitoefening, zelf parten gespeeld?

¹⁰⁾ M.A.B. 1951 blz. 451

¹¹⁾ De C.A.B. definieerde die mededeling destijds zélf 7) als „een *verklaring*”, waarin duidelijk wordt medegedeeld, dat zij niet mag worden opgevat als een goedkeuring van de jaarstukken. Weer in tegenstelling tot Bos (t.z.p. blz. 203) kan ik ook hier het betoog van de C.A.B. niet consequent vinden.

De C.A.B. rechtvaardigt haar formulering van de verklaring uit de omstandigheid, dat:

„de bedrijfsuitoefening in Indonesië los van de leiding der onderneming in Nederland is komen te staan”

zodat (zo volgt uit het tekstverband):

„de voorwaarde voor een verklaring zich beperkend tot het bedrijfsdeel buiten Indonesië is vervuld”

Wat het laatste betreft, inderdaad, wij blijven zoeken naar het fundamentele motief voor het afleggen van een beperkte verklaring.

Maar de C.A.B. is, naar het mij voorkomt, volstrekt tekortgeschoten in het blootleggen van dit grondmotief ¹²⁾.

Met name mis ik in het betoog van de C.A.B. het begrip van de zgn. *geconsolideerde* functie, d.i. de functie met een vaststaande inhoud in die zin, dat daarin door de accountant - via een bijzondere formulering van zijn verklaring - geen beperking kan worden aangebracht.

Bos beroept zich op dit principe, doch past het dogmatisch toe, door zich zelfs niet af te vragen of een consolidatie door bijzondere omstandigheden kan worden verbroken (zie voor).

En daar gaat het nu juist om, want we zoeken naar een beperkte verklaring bij een jaarrekening, wegens uitzonderlijke omstandigheden en vanwege haar maatschappelijk nut ¹³⁾, terwijl op grond van de letter van het R.v.A. elke formulering van zodanige verklaring voor critiek vatbaar is.

Voor een beantwoording van de vraag of de consolidatie geacht kan worden te zijn verbroken, moeten we ons er rekenschap van geven, *hoe* de consolidatie *tot stand kwam* - *waarom* een geconsolideerde functie een vaste inhoud heeft, waarom zij een vaste verantwoordelijkheid voor de accountant scheidt, waarvan hij noch zijn opdrachtgever iets kunnen afnemen.

Anders gezegd: wie of wat heeft die vaste inhoud bepaald?

In de leer van het gewekte vertrouwen is deze vraag reeds lang beantwoord: dat is het maatschappelijk verkeer, gepersonifieerd door des accountants ideële cliënt, de „verstandige leek”. In dit verkeer is met de groei van de betekenis van het openbare accountantsberoep geleidelijk een verwachting van zekerheid ontstaan omtrent de juistheid van de jaarrekening, wanneer deze door een accountant akkoord wordt bevonden. Deze verwachting vermindert bij de normale zakenman, begiftigd met een gezond verstand, niet, wanneer de accountant aan zijn verklaring clausules toevoegt die langs de weg van vaktechnische subtiliteiten en

¹²⁾ Dat de C.A.B. eigenlijk niet meer ten beste heeft gegeven dan een stukje kunstleer („doe 't in dit geval maar zó”) in plaats van een op een wetenschappelijk betoog gefundeerde conclusie, blijkt nog uit de slotlinea van het C.A.B.-advies. Daarin stelt de C.A.B., dat de geadviseerde formule voor de verklaring alleen gebruikt mag worden „onder de omstandigheden als thans door de in Indonesië getroffen maatregelen zijn ontstaan. Een verderstreckende betekenis mag aan het onderhavige rapport niet worden toegekend”. Deze waarschuwing zou naar de letter („omstandigheden als . . . . .”) een volstreekte overbodigheid zijn, want het behandelde probleem is ondenkbaar zonder zulke omstandigheden. Ik lees er dus iets anders uit: de C.A.B. zocht hierin een middel om bij voorbaat elke wetenschappelijke (d.i. uiteraard generaliserende en vergelijkende kritiek) van de hand te wijzen. In elk geval wijst deze alinea er niet op, dat de C.A.B. zich met haar uitspraak stevig in de schoenen voelt staan.

¹³⁾ De nuttigheid van de beperkte verklaring is een uitgangspunt, waarover geen meningsverschil bestaat. Slechts moeten wij ons realiseren, dat dit nut ook beperkt is! De certificering door de accountant biedt bijv. geen zekerheid voor de vraag, of, wanneer buiten Indonesië winst is gemaakt, deze kan worden uitgekeerd.

haarkloverijen een poging inhouden, om zijn verantwoordelijkheid te beperken.

Passen wij nu op *deze* „norm” toe de uitspraak van Bos, dat zij in de praktijk voor inbreuk vatbaar is, dan is de vraag van welke aard die omstandigheden moeten zijn.

In de eerste plaats geldt dan, dat zij gewichtig genoeg moeten zijn, om de inbreuk op de regel te rechtvaardigen. En in dit verband is de schildering van die omstandigheden door de C.A.B. duidelijk genoeg. Vooral de scheiding van bedrijfsuitoefening in Indonesië en het bestuur van de onderneming is hier van betekenis.

Maar hiermede zijn wij er niet! Waar het gaat om een norm die zijn basis vindt in de publieke opinie, moet als *kritische* eis worden gesteld, dat die omstandigheden *algemeen bekend zijn*, zodat een beroep daarop onmiddellijk appelleert aan de kennis van de „verstandige leek”.

Nu meen ik stellig, dat in het onderhavige geval die laatste voorwaarde volledig vervuld is. Couranten en tijdschriften hebben ieder a.h.w. met de neus gedrukt op de dramatische ontwikkeling in Indonesië en op de zakelijke gevolgen daarvan voor de aldaar werkzame Nederlandse ondernemingen.

Ware dit niet zo, dan zou de „verstandige leek” uit een (dan alleen aan insiders bekende) scheiding van de bedrijfsuitoefening in Indonesië van de leiding der onderneming, geen consequenties trekken voor zijn oordeel over de juistheid van een door de accountant goedgekeurde jaarrekening en zou mitsdien een beperkte verklaring niet geoorloofd zijn. Daarom heeft de C.A.B. een gevaarlijk precedent geschapen, want zij beperkt haar advies niet tot de onderhavige omstandigheden, doch tot de omstandigheden „als thans door de in Indonesië getroffen maatregelen zijn ontstaan”. En daarbij is volgens de C.A.B. het wezenlijke: de afscheiding der bedrijfsuitoefening in Indonesië en *niet* de algemene bekendheid daarvan.

Met de eis te stellen van publieke bekendheid met de gewichtige, dwingende en uitzonderlijke omstandigheden en het op grond van die publiciteit aanvaarden van een aan die omstandigheden aangepaste verklaring, hebben wij hetzelfde kritisch oorzakelijk verband gelegd, dat voor *normale* omstandigheden, door de dan geldende consolidatie, een beperkende verklaring *niet* toelaat.

Maar daaruit volgt dan ook, dat het „gecontroleerd en akkoord bevonden” (de wijze waarop de accountant zijn zgn. „goedkeuring”, d.i. zijn *verificatie*, omschrijft) in de onderhavige situatie voor de verstandige leek niet zonder meer betekent, dat de accountant voor de juistheid van de jaarrekening van de onderneming kan instaan.

De verstandige leek (het publiek) beoordeelt reeds *uit zichzelf* de verklaring „gecontroleerd en akkoord bevonden” in het kader van die bijzondere omstandigheden en men kan dus zelfs de vraag stellen of zich niet een nieuwe gewijzigde consolidatie heeft voltrokken, zodat een nadere omschrijving van de verklaring (een uitdrukkelijke beperking) overbodig zou worden.

Daarbij mag men bovendien niet vergeten, dat het bestuur van de onderneming zeker niet zal nalaten - ik wees hier reeds eerder op - zelf *in de toelichting* (die volgens artikel 16, lid 1, R.v.A. een onderdeel uitmaakt van de jaarrekening, zijnde het stuk waarop de verklaring betrekking heeft) op de uitzonderlijke omstandigheden te wijzen.

En geschiedt deze verwijzing niet in de toelichting bij de balans en winst- en verliesrekening, doch elders in het jaarverslag, dan is daar artikel 14 R.v.A., die

de eenheid scheidt met de jaarrekening, waarvoor de accountant zijn (automatisch beperkte) verantwoordelijkheid op zich neemt.

Ik ben er inmiddels toe overgegaan, de reglementsbepalingen toch in mijn betoeg te betrekken.

Maar wij hebben dan ook reeds, los van die bepalingen en anders dan de C.A.B., mogen concluderen, dat *de beperkte verklaring een goedkeurende verklaring* kan en moet zijn.

Mijn beroep op de voorgaande artikelen van het R.v.A. kan ons m.i. verder helpen bij de hier vereiste, ruime interpretatie van de letter der voorschriften. Overigens is dit een zaak die de wetgevende en rechterlijke beroepsinstanties aangaat.

Het komt nu verder nog alleen aan op de formulering van de verklaring, waarbij wij de keuze hebben tussen het eenvoudige: „gecontroleerd en akkoord bevonden” en een die nog eens (na het bestuur) attent maakt op het bijzondere feit, dat *ook de accountant* t.a.v. het beheer in Indonesië geen zekerheid heeft kunnen krijgen.

Ik opteer voor de laatste oplossing, om elk (ook het onredelijke) misverstand bij de „verstandige leek” te voorkomen en tevens om een (ongerechtvaardigde) kritiek op de accountant („die alles maar tekent”) uit te sluiten.

Daar komt echter het voorbehoud niet aan te pas en wel omdat de accountant volledig kan instaan voor zijn beperkte verklaring!

Men zou de verklaring ongeveer als volgt kunnen omschrijven.

„Gecontroleerd en akkoord bevonden, *met dien verstande uiteraard*, dat wij geen zekerheid hebben kunnen verkrijgen omtrent de waarde van het belang in Indonesië, noch omtrent de eventuele baten en lasten aan dit belang verbonden”.

Met de woorden: „met dien verstande” wordt nogmaals de aandacht gevraagd - ook door de accountant - voor de bijzondere omstandigheden, terwijl met het woord „uiteraard” tot uitdrukking wordt gebracht, dat de accountant van mening is, dat het publiek die omstandigheden kent, dat de verstandige leek die omstandigheden behoort te kennen en zelf de consequentie daarvan - een beperking van de functie en de verklaring - kan begrijpen.

Ziedaar het vraagstuk van de accountantsverklaring bij het jaarverslag van de in Indonesië werkzame ondernemingen, sinds 1957, zoals ik meen het opnieuw in discussie te moeten stellen.